

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2025 | 1.
LXVII. ÉVFOLYAM SZÁM

Barabás Gábor
Władysław opolei herceg és a Přemysl–Árpád konfliktus

Szalai Ágnes
Somlyó végvárrá szervezése

Nagy Kornél
„Minden út Varsóba vezet”

Szulovszky János
Városi jelenség volt-e a kávéház Magyarországon a 19. század végén?

Balogh Róbert – Homor Péter
Nacionalizmus a magyarországi erdészetben, 1862–1913

L. Balogh Béni
Petru Groza ideológiai fordulata

Hantos-Varga Márta
A szentistváni állameszme mint „politikára alkalmazott kereszténység”

Perényi Károly
Félreértett források az ujguroktól Ulászlóig

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirateikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2024-es évfolyam megjelentetését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVII. évfolyam, 2025. 1. szám

TANULMÁNYOK

Barabás Gábor Barátból ellenség. Władysław opolei herceg és a Přemysl–Árpád-konfliktus a 13. század második felében 1

Szalai Ágnes Somlyó végvárra szervezése és az Apafi-korszak első éveinek központi kormányzata 31

Nagy Kornél „Omnes viae Varsaviam ducunt”/„Minden út Varsóba vezet”. A moldvai és az erdélyi örmény missziók ügye a 17. század utolsó harmadában (1668–1691) 51

Szulovszky János Városi jelenség volt-e a kávéház Magyarországon a 19. század végén? 81

Balogh Róbert – Homor Péter Nemzetépítő erdészek. Nacionalizmus a magyarországi erdészetben, 1862–1913 105

L. Balogh Béni „Te leszel a második Lenin”. Petru Groza ideológiai fordulata az 1920-as évek végén és az 1930-as évek első felében 127

Hantos-Varga Márta A szentistváni állameszme mint „politikára alkalmazott kereszténység”. Reformkatolikus megfontolások a politikai közösségről és a nemzetről az 1930-as és 1940-es években 147

VITA

Perényi Károly Kis magyar keltológia. Félreértett források az ujjuroktól Ulászlóig 175

SOMLYÓ VÉGVÁRRÁ SZERVEZÉSE ÉS AZ APAFI-KORSZAK ELSŐ ÉVEINEK KÖZPONTI KORMÁNYZATA

SZALAI ÁGNES

THE ORGANISATION OF SOMLYÓ INTO A FORTRESS AND THE CENTRAL GOVERNMENT OF THE FIRST YEARS OF THE APAFI PERIOD

The events of the crisis of power posed serious challenges to Prince Mihály Apafi I and his government: the functioning of the Transylvanian state became completely disorganised. The biggest problem was the increasing Ottoman pressure on the Principality. After the conquest of Várada and with it a large part of Partium (1660), the Ottomans created a new province with Várada as its centre. The exact boundaries between the Principality of Transylvania and the vilayet of Várada were not clearly defined, and this area was also characterised by the so-called joint sovereignty (*condominium*). Therefore, in order to protect the Transylvanian state and its (tax-paying) inhabitants, it became imperative to organise a new system of outlying fortresses as soon as possible, and the government chose Somlyó fortress as one of the links in the chain.

The aim of this study is to show how, following the second crisis of power, the privately owned Somlyó castle became a modest substitute for Várada thanks to the decisions of the government, especially the princely council, which acted as an advisory body to the prince. At the same time, the sources uncovered in connection with the organisation of Somlyó into a fortress provide an opportunity to nuance the role and influence of the princely council in the government.

Keywords: Mihály Apafi I, princely council, Somlyó fortress, joint sovereignty

II. Rákóczi György végzetes kimenetű, 1657-ben a Porta engedélye nélkül indított, lengyelek elleni hadjárata az egyik legzavarosabb időszakot hozta az Erdélyi Fejedelemség történetében. A fejedelem engedetlensége ugyanis az Oszmán Birodalom megtorló hadjáratát váltotta ki. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy a Porta beavatkozását a térségben érdekelt másik nagyhatalom, a Habsburg Birodalom sem nézte tétlenül: 1660-ban támogatták a Habsburg-orientációjú Kemény János fejedelemmé választását, hatalmának biztosítására császári-királyi csapatokat küldtek Erdélybe.¹ Az uralkodóváltások és a háborús körülmények következtében az erdélyi állam működése teljesen szervezetlenné vált.

Szalai Ágnes, tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Kora újkori osztály.

1 A második nagy uralmi válság eseményeire lásd B. Szabó János: *Erdély tragédiája. 1657-1662*. Bp., 2019.; Szabados János: „... egyiket megsértvén, másit semmit sem remélhetvén, egyebet az veszedelemnél magára

Az úgynevezett második nagy uralmi válság (1657–1662) idején az oszmánok által hatalomra emelt, 1662-től egyedüli legitim fejedelemként regnáló I. Apafi Mihályt és kormányzatát komoly kihívások elé állította az ország – beleértve a végvárrendszer – pusztulása, valamint az, hogy több véghelyet az oszmán vagy császári-királyi katonák szálltak meg. A legnagyobb problémát a fejedelemség szomszédságában az oszmán befolyás erősödése jelentette. Az oszmánok Várad és vele együtt a Partium nagy részének elfoglalását (1660) követően „Erdély kapuját” központul téve új tartományt hoztak létre.² Az oszmán nyomás erősödésén túl az erdélyi állam és a váradi vilájet között – az Oszmán Birodalom más peremvidékeihez hasonlóan – nem rögzítették a pontos határvonalat sem.³ Ennek hiányában Erdély nyugati vármegyéinek számottevő része az oszmán tartományoknak és a fejedelemségnek egyaránt adózni kényszerült, azaz ezt a térséget is az úgynevezett kettős birtoklás (*condominium*) jellemezte.⁴ A megcsonkított ország és adózó lakosainak védelme, valamint a térségben az erdélyi jogfolytonosság fenntartása érdekében az 1660-as évek első felében a Porta és a szomszédos vilájetek állandó fenyegetése közepette létfontosságú volt egy új végvárrendszer megszervezése. Mindez már önmagában is komoly kihívást jelentett az Apafi-kormányzat számára, Várad kiesésével ugyanis a nyugati-északnyugati mozgó határ mentén, jobb híján a kisebb (magánkézben lévő) várakra és várkastélyokra építve kellett megszervezni az ország védelmét. Az új végvárrendszer egyik láncszemének Somlyó várát szemelte ki az erdélyi kormányzat.

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a második nagy uralmi válságot követően a magánkézben lévő Somlyó vára a kormányzat, különösen a mindenkori fejedelem mellett elsősorban tanácsadó testületeként működő fejedelmi tanács határozatainak köszönhetően hogyan vált Várad egyik szerény helyettesítőjévé. A Somlyó végvárrá szervezése kapcsán feltárt források lehetőséget adnak ugyanakkor arra is, hogy a fejedelmi tanács kormányzati szerepét és befolyását árnyaljam.

nem várhatna.” II. Rákóczi György 1657–1658. évi politikája, avagy a fejedelmi cím és Jenő elvesztéséhez vezető út bemutatása a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság szemszögéből. I–II. *Hadtörténelmi Közlemények* 135 (2022) I. 259–289., II. 571–594.; Gábor Kármán: Die Krise des Fürstentums Siebenbürgen in den Jahren 1657 bis 1661: Eine Vorgeschichte des habsburgisch-osmanischen Krieges von 1663/1664. In: *Das „Dreieckverhältnis“ zwischen Polen, Osmanen und Habsburgern. Symposium 5. November 2021. Heeresgeschichtliches Museum Wien*. Wien, 2022. 85–114.

2 Sudár Balázs: A váradi török tartomány első évei (1660–1664). In: „Várad, Erdély kapuja...” *Nagyvárad történelmi szerepe a fejedelemség korában*. Szerk. Oborni Teréz. Nagyvárad, 2015. (Tanulmányok Biharország Történetéről 2) 103–114.

3 A teljesség igénye nélkül lásd erre Szakály Ferenc: *Magyar adóztatás a török hódoltság korában*. Bp., 1981.; Czigány István: A „nyitott határ” – egy hadtörténelmi paradoxon hatása. Néhány gondolat a Magyar Királyság 16–17. századi oszmánellenes védelmi rendszerének sajátosságairól. *Aetas* 33 (2018) 4. sz. 73–85.

4 Szalai Ágnes: Adalékok az erdélyi-oszmán-török kondomínium Apafi-kori történetéhez (1661–1685). In: „Az Várad dolga legnagyobb...” *Váradi és partiumi nemesek, katonák és tisztviselők a kora újkorban*. Szerk. Oborni Teréz – Rácz Balázs Viktor. Nagyvárad, 2021. (Tanulmányok Biharország Történetéről 9) 237–285.

Somlyó vára az 1660-as évek első esztendeiben

Somlyó már a középkorban is a vidék egyik jelentős vára volt, birtoklásának története viszonylag jól ismert a szakirodalomból.⁵ A vár és uradalmának sorsa szinte összefonódott a Báthoriakkal, a család ugyanis már a 14. században megszerezte a birtokokat, amelyek az általunk vizsgált időszakban, egészen 1670-ig, Báthori Zsófia tulajdonában voltak. Ezt követően a vár és tartozékai *inscriptio* révén a Gyerőffy, majd a Bánffy családhoz kerültek.⁶

A magánkézben lévő várra – fekvéséből adódóan – már az uralmi válság idején figyelmet fordított a hatalomért egymással nyílt háborút folytató Habsburg-párti Kemény János és az oszmánok által a fejedelmi trónra emelt I. Apafi Mihály is. Kemény János hatalmát az ekkoriban az erdélyi fiskális várak többségében állomásozó császári-királyi őrség igyekezett biztosítani Erdélyben és a Partiumban. A Habsburgok által támogatott fejedelem a beszercei országgyűlésen a magánkézben lévő várak – köztük Somlyó – teljes lerombolását rendelte el, annak érdekében, hogy ne kerülhessenek idegen kézre, azaz az oszmánok és/vagy a támogatásukat élvező I. Apafi Mihály ellenőrzése alá.⁷

A vár lerombolása ugyan nem történt meg, azonban az uralmi válság eseményei, Erdély hadszíntérré válása kétségtelenül jelentősen „megviselték” a mezővárost és környékét is. Minderről az erdélyi birtokain jogait megőrizni próbáló Báthori Zsófia Somlyóba küldött káplánjának, Újfalusi Péternek a beszámolójából is értesülünk. A Magyar Királyságban élő özvegy fejedelemasszony erdélyi birtokára Munkácsról érkező pap a templom pusztulása mellett a lakosság teljes elszegényedéséről tudósította Báthori Zsófiát. Az oszmán, magyar, valamint császári-királyi seregek és a rablók (*ármás*) ugyanis minden élelmet elprédáltak, a megtakarított bort Kemény János katonái és az oszmán seregek felélték, mindezek következtében „az emberek csaknem éhel halva maradtanak”. Újfalusi az oszmánok által hódoltatott Somlyó környéki és a hozzá tartozó falvak feldúlásáról, felégetéséről és sarcoltatásáról is beszámolt, ahogy arról is, hogy a rengeteg rabló „amiét kaphatja embernek, mind elviszi”.⁸

A nagymértékű pusztulás ellenére, egyrészt a vár stratégiai jelentőségéből, másrészt a korlátozott választási lehetőségekből adódóan, Kemény János fejedelem halálát (1662), majd a térségben a nagyhatalmi ellentétet lezáró és a kezdetben Várad helyettesítésére szánt Székelyhíd várának lerombolását előíró vasvári békét (1664) követően I. Apafi Mihály fejedelem és kormányzata azonnal felvetette annak szükségességét, hogy mások

5 Wolf Rudolf: Cetatea Șimleului. O schiță monografică. *Acta Musei Porolissensis* (1981) 395–409.; Uő: Formarea și evoluția domeniului cetății Șimleu pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea. *Acta Musei Porolissensis* (1983) 249–271.

6 Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. I–VI. H. n., 1901–1904. II. (A várak, birtokosaik és Zilah története) 1. (A várak) 142–156. A 17. század második felében Somlyó várához tartozó jószágokról és adózásukról lásd az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára (= ENMLvt) a Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (= RNLvt KML) [Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Cluj] kezelésében, Bánffy család levéltára [Fond familial Bánffy] 668. cs. [Egyes irat.]

7 *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1875–1898. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 1–21) (= EOE) XII. (1658–1661) 497.

8 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) E190 Magyar Kamara Archivuma. Rákóczi család levéltára. Missiles. 29. d. Nr. 7890. Az iratra Jakó Klára hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök.

mellett Somlyót is végvárrá alakítsák.⁹ Az erdélyi határvédelem szervezése, ezen belül Somlyó további sorsa szempontjából a következő mérföldkövet a korábban Kemény János támogatására az erdélyi végvárakban maradó császári-királyi őrség erdélyi és partiumi véghelyekből való kivonása, illetve a velük és az I. Lipót király képviselőivel való meg egyezés jelentette 1665 első hónapjaiban.¹⁰ Ennek köszönhetően elhárult minden akadály az új erdélyi végvárrendszer kialakításának útjából, amelynek nemcsak a váradi vilájet-beli, hanem a felső-magyarországi, főképp a szatmári és kállói császári-királyi katonaságnak is teljesen kiszolgáltatott Partium, elsősorban Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék védelmét – a lehetőségekhez mérten – kellett biztosítania.

Somlyó végvárrá szervezése

Erdély védelmének mielőbbi megszervezése érdekében már az 1665 májusában, Gyulafehérváron tartott országgyűlés is foglalkozott a határrendezés és a végvári katonaság kérdéskörével. A felmerülő problémák részletekbe menő megoldását a gyors és hatékony döntéshozatal érdekében az országgyűlés átruházta a fejedelemre és a fejedelmi tanácsra. A tanácsurak vélhetően már az országgyűlés alatt külön megbeszéléseket folytattak, amelynek eredménye az erdélyi (vég)várak és várkastélyok állapotának felmérését célzó és a bennük állomásozó katonaság helyzetét rendező várbejárás lett.

A fejedelmi tanács által a Béldi Pál országos generális, tanácsúr számára kiadott utasításban azonban meglepő módon nem hangsúlyozták Somlyó állapotának „feltérképezését”, annak ellenére, hogy – amint a fentebbiekből kiderült – az erdélyi kormányzat a korábbiakban egyértelműen számolt a várral mint az újonnan kialakítandó végvárrendszer egyik lehetséges láncszemével. Az instrukció ugyanakkor a várfelmérés során tapasztaltaktól tette függővé, hogy mely várak és/vagy várkastélyok erősítésének kezdjenek hozzá a közeljövőben.¹¹ A várak bejárása során nyilvánvalóvá vált, hogy a rossz állapotban lévő északnyugati kisebb várak és várkastélyok – így Drág vagy Almás – helyett célszerűbb lenne az oszmánok által egyébként is annak elfoglalásával fenyegetett Somlyó végvárrá fejlesztése, azaz erősítése és katonaságának megsokszorozása. A csehi vár katonasága is

9 EOE XIII. 63., 334. „... mivel már az békesség egyik punctuma is ez, hogy Székelyhíd rontassék el, legyen szabadon Somlyóban, Valkóban és Csehben praesidiumot tartanunk.” *Teleki Mihály levelezése*. I–VIII. S. a. r. Gergely Sámuel. Bp., 1905–1916. (= TML) III. (1664–1666) 256. „... lenne azon, Somlyóban, Valkóban, kik Kraszna vármegyében vannak, hogy a mi kegyelmes urunk [ti. I. Apafi Mihály fejedelem – Sz. Á.] tehetne praesidiumot...” Uo. 354.

10 Lásd erről részletesen Szalai Ágnes: „Nagyságotok és kegyelmetek lévén az haza oszlopi...” A fejedelmi kormányzat szerepe a váradi török tartománnyal szembeni végvárrendszer megszervezésében az 1660-as évek derekán. *Hadtörténelmi Közlemények* 134 (2021) 553–554.

11 Szalai Ágnes: Béldi Pál és Ébeni István jelentése a fejedelmi tanácsnak az erdélyi végvárak állapotáról (1665). *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*. Főszerk. Ujváry Gábor. Bp., 2021. 495. A fejedelmi tanács Kolozsvár mellett Almás, Drág, Sebesvár, Szamosújvár, Cseh és Egeres váraknak, vagy inkább erősített kastélyoknak és katonaságuknak a felmérését határozta meg az utasításban, hozzátéve ugyanakkor, hogy „több váraknak is” megtörténhet a vizsgálata. Somlyó mellett Valkó erősítésére is ennek értelmében tett javaslatot Béldi Pál és Ébeni István.

azt jelentette Béli Pálnak, hogy a Kraszna vármegyei várkastélyok és várak közül a komoly dúlás ellenére Somlyó „erősebb sokkal mindeniknél és alkalmasabb” is az oszmánokkal szembeni védelemre.¹² Az országos generális mellé rendelt Ebeni István kolozsvári főkapitány, tanácsúr ez alapján Somlyó végvárának megerősítésére is javaslatot tett a fejedelmi tanácsnak. Ezzel gyakorlatilag beemelték Somlyót az újonnan kialakítandó és megerősítendő, Kolozsvár–központúra tervezett végvárrendszer véghelyeinek, azaz Cseh, Sebesvár, Szamosújvár és Valkó sorába.¹³

I. Apafi Mihály fejedelem – építve a Béli Pál és Ebeni István vezette várfelmérés tapasztalataira – kikérte a fejedelmi tanács tagok véleményét Somlyó erősítéséről, s az Apafi-kormányzat a vár fekvése miatt kifejezetten üdvözölte megerősítésének ötletét.¹⁴ A véghely katonaságának gyarapítása már 1665 első felében megtörténhetett, mivel a vasvári béke értelmében lerombolt székelyhídi vár katonaságának jelentős része vélhetően Somlyóba érkezett, köztük az a 116 német könnyű lovas katona (dragonyos),¹⁵ aki a vár kapitányának ekkor tájt kinevezett, genovai származású hadmérnök, az erdélyiek által Olasz Ferencként vagy egyszerűen csak Francisco uramként emlegetett Francesco Biale [Bialis] vezetése alatt állt.¹⁶ Néhány héten belül a vár erősítése is kezdetét vette, 1665 nyarán Udvarhelyi György fejedelmi *praefectus* ugyanis arról számolt be Teleki Mihálynak, hogy Olasz Ferenc már latorkertet húzatott a vár köré,¹⁷ s a bástyáit is kaszákkal erősítette meg.¹⁸ A vár védelmének megszervezése azonban akkor vett igazán lendületet, amikor a váradi törökök a szomszédos Valkó várának megtámadását helyezték kilátásba, majd 1665 augusztusára valóban le is rombolták azt. A Szilágyság és az Érmellék védelmére szánt egyik vár megsemmisülése már önmagában is súlyos csapást jelentett az erdélyi kormányzatnak. Ráadásul Olasz Ferenc nem sokkal később arról számolt be I. Apafi Mihály fejedelemnek, hogy a váradi törökök felfegyverkezve lerombolással fenyegetik Somlyót, hogy a számukra veszélyt jelentő vár megsemmisítésével együtt megakadályozzák a vidék Erdélyhez tartozását is.¹⁹ A tervezett végvárrendszerben Somlyó kulcsfontosságú szerepét és Valkó lerombolása miatti felértékelődését jól jelzi, hogy a fejedelem azonnal egyeztetett tanácsuraival az ügyben, akik az egyéb erdélyi végvárakban lévő hadak, így a kolozsvári, csehi és sebesvári *praesidium* egy részének, valamint a kővári és szamosújvári pus-

12 TML III. 479.

13 Szalai: Béli Pál és Ebeni István jelentése, 491–495.

14 Lásd erre részletetbe menően Szalai: Nagyságotok és kegyelmek lévén az haza oszlopi, 562–563.

15 A dragonyos korabeli erdélyi értelmezésére lásd *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. I–XII. Szerk. Szabó T. Attila et al. Bukarest–Bp.–Kolozsvár, 1975–2005. (= ESzT) II. 3. rész. 485.

16 Korábban Olasz Ferencet a székelyhídi gyalogokkal a csehi vár megerősítésére akarta küldeni az erdélyi kormányzat. Lásd erre: MNL OL P659 Teleki család marosvásárhelyi levéltára. Missiles. 13. cs. Nr. 324./10. Azonban miután az Apafi-kormányzat Somlyónak is szerepet szánt a váradi vilájjal szembeni védelemben, Olasz Ferenc vezetésével, úgy véljük, hogy a rábízott compániával együtt érkezhetett a várba. Lásd erre ENMLvt az RNLvt KML kezelésében. Mike Sándor gyűjtemény. Nr. 1067.

17 A latorkert hegyes karókból épített, egyszerű kerítés, amely a portyázó katonaság és a latrok, azaz a rablók elleni védelemben játszott szerepet. ESzT VII. 4. rész. 847.

18 *Fejedelmi prefektusok Erdélyben. Források a kora újkori Erdély igazgatástörténetéhez*. Bev. tan., közli Mátyás-Rausch Petra – Szalai Ágnes. Bp., 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) 246–247.

19 MNL OL P1239 Teleki család marosvásárhelyi levéltára. Apafi Mihály gyűjtemény. 2. d. 1–1665–12. Valkó lerombolásának hírére lásd *Fejedelmi prefektusok*, 248.

kásoknak²⁰ a hadba szólítása és átcsoportosítása mellett döntöttek, továbbá értesítették a Portát a váradi törökök támadó szándékáról. Somlyó várának és a környék megszállásának közvetlen veszélye ennek eredményeként ugyan elhárult, azonban a váradi katonaság fenyegetőzése, a védelem és az ellátás megszervezése továbbra is komoly kihívást jelentett az erdélyi kormányzat számára.²¹

A somlyói végvár ellátásának törvényi szabályozása

A védelem megszervezése érdekében a soron következő, 1665 szeptemberében Radnóton tartott országgyűlésen a rendek – a Béldi Pál és Ebeni István tanácsurak általi várfelmérésre alapozva – újra napirendre tűzték a végvárak, köztük Somlyó katonaságának kérését. Az erdélyi kormányzat ennek alapján több száz fős várkatonaság Somlyóra való beküldéséről határozott, amelyet azonban a vár birtokosa, Báthori Zsófia sérelmezett. Az ekkoriban a királysági birtokain tartózkodó özvegy fejedelemszony követe, Marczi-bányi Mátyás útján terjesztette az országgyűlés elé kéréseit erdélyi birtokainak visszavadásáról és kifogásait az állami őrség Somlyó várában való állomásoztatásával szemben. Utóbbival kapcsolatban – nemesi jogaira hivatkozva – hangsúlyozta, „hogyminden módot és eszközt meg fog kísérelni annak érdekében, hogy azt a csapatot onnan elkeresse”.²² A rendek Báthori Zsófia követeléseit határozottan visszautasították, a válasz megírását pedig Bethlen János kancellárra bízta.²³ Indoklásuk szerint Erdély minden problémája néhai férje, II. Rákóczi György elhibázott politikai lépéseire vezethető vissza és ezáltal a Rákóczi család erdélyi birtokaira vonatkozó minden joga is megkérdőjelezhető. Az őrség kiűzésére vonatkozó fenyegetés kapcsán arra figyelmeztették az özvegy fejedelemszont, hogy ez esetben elképzelhetetlen lenne, „hogyma Rendek csukott szemmel figyelmen kívül hagyják ezt a tettet”.²⁴

20 A puskások eredetileg olyan nemes vagy jobbágy státusú személyek voltak, akik puskával valamiféle fegyveres szolgálatot teljesítettek a földesuruknak vagy az országnak. Az Apafi-korszakban már inkább egy, a szolgálatra fejezőn privilegizált társadalmi réteget illetett a megnevezés, amely háborús időkben fegyverrel szolgált, míg békében „paraszti”, földesúri szolgálatot teljesített. A politikai körülményeknek köszönhetően azonban ekkoriban leginkább hadi feladataikról számolnak be a források. Szentgyörgyi Mária: *Kővár vidékének társadalma*. Bp., 1972. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 56) 69.; Szalai Ágnes: Egy gazdasági szakember az Apafi-korszakból. Felsőbányai Mátyás kővári udvarbíró és kapnikbányai gondviselő. In: Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára: *Hivatalnok értelmiség a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben*. II. Kolozsvár–Bp., 2024. (Erdélyi Tudományos Füzetek 301) 156.

21 Valkó lerombolásának körülményeire és a tanácsurak döntése értelmében Somlyó védelmének megszervezésére részletekbe menően lásd Szalai: Nagyságotok és kegyelmek lévén az haza oszlopi, 562–563.

22 Egyelőre csak Bethlen János elbeszéléséből ismerjük Báthori Zsófia panaszait. Bethlen János: *Erdély története. 1629–1673*. Bp., 1993. 266–267.

23 „... resolutio ad litteras Rákócianae viduae ne negligatur [...] Rákóciana ad postulata sua, cum talia sunt, ut traditis illis ipse etiam tradatur principatus, imo ad irritationem Portae Ottomanicae spectent, contractu etiam, super quo sese fundat, a marito et d[omi]no suo illustrissimo ac ce[lsissi]mo d[omi]no Georgio Rákócio multipliciter violato, nihil obtinet. Authoratur d[omi]nus Bethlenius ratione scribendae resolutionis ad eandem.” EOE XIV. 15., 136–138.

24 Bethlen: *Erdély története*, 268–269.

Báthori Zsófia a későbbiekben ugyan még próbálkozott azzal, hogy udvarbíróját Somlyóra küldve valamelyest kézben tartsa ottani birtokainak igazgatását,²⁵ a várórség tekintetében azonban a rendek határozott válaszába kénytelen volt belenyugodni. Így az állami *praesidium* somlyói állomásoztatása elől elhárult az elvi akadály is, az ellátásának biztosítása azonban folyamatosan gondot jelentett a kormánynak.

A vár Erdély védelmében betöltött szerepét jelzi, hogy az 1665. novemberi gyulafehérvári országgyűlés döntése értelmében a „fiskális proventusok”, azaz bizonyos kincstári bevételek végvárak fenntartására történő felhasználása mellett kimondottan a somlyói (és a sebesvári) várkatonaság fizetésére vetették ki a kapuszám után szedett ötforintos adót. A katonaság hópénzére szánt adók beszedésének és folyósításának szabályozása is megtörtént: az újonnan kirótt adó begyűjtését a *partialis perceptorok* feladatává tette az országgyűlés, akiknek aztán a fizetőmesternek, ekkor a Kolozsváron működő krónikáiról Szalárdi Jánosnak kellett beszolgáltatniuk azt. Szalárdinak az ötforintos adóból, a vöröstoronyi harmincad, illetve a Szamoson túli, azaz a kettős birtoklás által leginkább érintett partiumi térségből származó jövedelmekből kellett (volna) kifizetnie a várak katonaságának zsoldját és kiadnia a nekik rendelt terménybeli járandóságot.²⁶ Azaz a somlyói őrség esetében ekkoriban a hathavi hópénzt és a Szamoson túli térségből Somlyó ellátására kiszakítva a „hozzá való vidék és tartomány” búzabeli bevételeit további két hónapra.²⁷

1666 januárjára a somlyói várórség aktuális és többhavi hátralékban lévő zsoldjának kifizetésében azonban fennakadást okozott, hogy az említett országgyűlési végzéssel párhuzamosan ellentmondásos határozatok születtek az erdélyi végvári katonaság fenntartásával kapcsolatban. Mindenekelőtt a főkapitányi központ, vagyis a kolozsvári őrség ellátásának megszervezése okozott zavart: a szintén végvárrá vált egykori „kincses városba” kifejezetten a *praesidium* ellátási nehézségeinek megoldására kiküldött *commissariusok* ugyanis a kolozsvári katonaság ellátását fontosabbnak ítélték a somlyóinál. A fejedelmi kormánynak küldött jelentésükben azzal érveltek, hogy „az somlyai *praesidium* Erdélyre nem sokat vigyázhat, hanem csak az Szilágyra és Kővárra”.²⁸ Így a bizottság javaslata értelmében Szalárdi a hozzákerült kapuszám utáni ötforintos adót nemcsak a somlyói (és sebesvári), hanem a kolozsvári őrség fizetésére adta ki. Emiatt viszont az „előretolt bástyájaként” működő kisebb várak, köztük Somlyó fenntartását nem lehetett maradéktalanul biztosítani. Emellett a források arról tanúskodnak, hogy a katonaság fizetésére szánt összegek egyébként is nagyon nehezen gyűltek Szalárdi kezébe. Az oszmánok adóztatásán túlmenően alapvető problémát jelentett ugyanis, hogy a korábbi években háborús hadszíntérre váló Erdélyben az adóztatható porták számáról és ezzel együtt a beszedendő

25 MNL OL P669 Uzony [!]. Béldi család levéltára. I. tétel. Nr. 5., 131.; MNL OL P659 42. cs. Nr. 845/61.

26 EOE XIII. 140.

27 Uo. 155. Ez a Béldi Pál és Ebeni István általi felmérés alapján minden bizonnyal Belényes vidékét, Kraszna vármegyét jelentette. Továbbá támaszkodtak (volna) a Bánffy család szilágysági jövedelmeire is. Szalai: Nagyságotok és kegyelmek lévén az haza oszlopi, 560–561.

28 *Török-magyarokori állam-okmánytár*. I–VIII. Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest, 1868–1872. (Monumenta Hungariae Historica IV. Diplomataria 1–9) (= TMÁO) IV. (1661–1670) 298–299.

adók mennyiségéről sem volt pontos információja sem a fizetőmesternek, sem az adószedőknek.²⁹

Az 1666. februári, Fogarasban tartott országgyűlés éppen ezért újabb határozatokat hozott, mások mellett a Váraddal szembeni végvári katonaság ellátására is rendelt hódoltsági adók mennyiségét és beszedését illetően. Ennek megfelelően rögzítették a hódolt vármegyék Erdély irányába történő adózását: a terheik mérséklése érdekében a nem hódolt területekhez képest feleannyi összeget, 16 forintot róttak ki a térségbeli kapukra. Ugyanakkor a hajdúvárosok mellett előírták az észak-bihari, jelentősebb gazdasági potenciállal, így malommal, mészárszékkal vagy vámhellyel rendelkező mezővárosok és települések, mint például Debrecen, Bihar vagy Csatár számára a pénz- és terménybeli adókötelezettséget is. A katonaság tartására a vármegyékről és a szász székekről az ötforintos adót beszedő *partialis perceptorok* ellenőrzésének elrendelése, valamint az említett adónemből a restanciában maradt rész azonnali beszolgáltatásának előírása is egyértelműen jelzi, hogy az Apafi-kormányzat lehetőségeihez mérten mindent megtett a végvári, beleértve a somlyói katonaság ellátásának folyamatos biztosításáért.³⁰ Erre enged következtetni az is, hogy a biztos, egyösszegű és azonnali jövedelem érdekében a kormányzat megerősítette a vöröstoronyi harmincad bérbeadását Szeben városának,³¹ ezt a bevételt pedig – ahogy említettük – már korábban a katonaság tartására rendelte az országgyűlés.³²

Habár látható, hogy a törvényhozás viszonylag gyorsan reagált a felmerülő problémákra, a gyakorlatban mindez nem sok változást hozott: az adóbeszolgáltatás továbbra is akadozott, a Szalárdi kezébe 1666 júliusára összegyűlt közel 3000 forintnyi összeg sem fedezte a végváriak, köztük a somlyói őrség hátralékban lévő és aktuális havi zsoldját. A fizetőmester a restancia mielőbbi előteremtése és a vitézi rend folyamatos fenyegetőzése miatt saját biztonsága érdekében is arra kérte a fejedelmet, hogy rendeleti úton külön szólítsa fel a tisztségviselőket az adó azonnali beküldésére.³³ I. Apafi Mihály minden bizonnyal ki is küldte commissióit, amelyről egy Teleki Mihályhoz intézett parancslevél tanúskodik. A fejedelem éppen a somlyói őrség kifizetése érdekében szólította fel a kővári főkapitányt, hogy a kővár-vidéki adóból „Ferenc kapitánynak háromszáz egynéhány forintot adjon, azt kívánván a praesidiumnak állapota”, s az egyéb adókat is mielőbb küldesse be Szalárdi Jánosnak Kolozsvárra.³⁴

29 Koncz József: Szalárdi János kiadatlan levelei és egyéb reá vonatkozó adatok. II–III. *Irodalomtörténeti Közlemények* (1899) II. 226–227., III. 336–337.

30 EOE XIV. 190–192.

31 *Fejedelmi prefektusok*, 165.

32 EOE XIV. 190–192.

33 Szalárdi János levele I. Apafi Mihály fejedelemnek. Kolozsvár, 1666. július 22. MNL OL X4788 Másolatok gyűjteménye. Kemény József gyűjtemény. Missiles. 11694. sz. mikrofilmtekercs. [Számzatlan.]

34 MNL OL P659 5. cs. Nr. 207/10.

Ellátási nehézségek és megoldási kísérletek

A somlyói katonaság ellátásának akadozása komoly elégedetlenséghez vezetett a vártisztek és a *praesidium* körében egyaránt. Olasz Ferenc kapitány 1666 őszén egyenesen Béldi Pál országos generális közbenjárását kérte, hogy az országgyűlés mentse fel tisztségéből. Indokai nagyon érzékletesen bemutatják a várbeli helyzetet és életkörülményeket, ahogy fogalmazott:

„... itt [...] semmi proventus [azaz bevétel – Sz. Á.] nincsen, mindent pénzen kell venni, avval a nyolcszáz forinttal nem érem fel, hogy csak magamat tartsam, ne[m] hogy házam népemet ruházzam vele. Én inkább nyugodalmasabb helybe[n] szolgálók száz forintért; [...] mi haszna [...], hogy amiért én szolgálók, másokkal költöm el, az szegény gyermekeim élhel halnak meg.”³⁵

A közvetett forrásokból az is kitűnik, hogy Olasz Ferenc kapitány és a somlyói katonaság ellátását biztosító adók nagy részének beszédéséért felelős partiumi *perceptor*, Ugray Gergely a fejedelemhez fordultak a várkatonaság panaszaival és a fenntartásuk megszervezéséből adódó gondokkal, azok mielőbbi megoldásának reményében. Az ügy súlyosságát jól mutatja, hogy habár maga a fejedelem azonnal igyekezett választ adni a felvetett problémákra,³⁶ a szokásnak megfelelően a fejedelmi tanács tagjainak véleményét is kikérte több előterjesztett kérdésben,³⁷ amelyekről Béldi Pál és Bethlen János censurái tanúskodnak.³⁸

Az Olasz Ferenc kapitány által felvetett egyik probléma a *praesidium* különböző egyégeinek fizetése kapcsán merült fel: a fejedelmi kormányzat ugyanis kilátásba helyezte a német lovas katonák (*rajtár*) hópénzének a csökkentését, annak érdekében, hogy a gyalogos várőrség (*soldat*) fizetését könnyebben elő tudják teremteni. A *rajtárok* ezzel szemben éppen azt akarták elérni, hogy a szintén lóval szolgáló, de gyalogos erőként is bevethető erdélyi dragonyosokkal azonos legyen a fizetésük. Az Apafi-kormányzat nehézségeit tovább fokozta, hogy Barcsay Ákos fejedelem korábban hat forintra emelte a dragonyosoknak fejenként járó hópénz összegét.³⁹

35 ENMLvt az RNLvt KML kezelésében. Uzoni Béldi család levéltára [Fond Familial Béldi din Ozun] 146. cs. Nr. 60–61. Ugray Gergely 1666 szeptemberében ugyancsak tisztségéből való felmentését kérte: „Ezen kötelességem alól ki is akarok szabadulni [...], próbálja más is az elhíttett sok jövedelem mellett mi ízü ez a partiumi perceptio, sokféle dolgok miatt való egyenetlenkedés mindennél inkább.” Uo. 146. cs. Nr. 56.

36 MNL OL P1239 1-1666-4.

37 Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata. 1541-1690*. Bp., 1980. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivaltörténet 6) 72. [Passim.]

38 Bethlen János levele I. Apafi Mihály fejedelemnek. Teremi, 1666. augusztus 1. [Bethlen János kancellár cenzúrája.] MNL OL X4788 Másolatok gyűjteménye. Kemény Sámuel gyűjtemény. 11697. sz. mikrofilmtekercs. [Számogatlan.]; MNL OL P1239 2. d. 1-1666-4. [Béldi Pál országos generális cenzúrája.] A két tanácsúr cenzúrájának tartalmát lásd még Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 128. 742. j.

39 Bethlen János levele I. Apafi Mihály fejedelemnek. Teremi, 1666. augusztus 1. MNL OL X4788 Másolatok gyűjteménye. Kemény Sámuel gyűjtemény. 11697. sz. mikrofilmtekercs. [Számogatlan.]

Béldi Pál tanácsúr *votumában* komoly aggodalmának adott hangot: úgy vélte, hogy ha nem teljesítik a *rajtárok* követeléseit, mivelhogy tisztekkel (*officer*) nem tudnak egyezségre jutni, könnyedén fellázadhat az egész várórség. Béldi azonban „ismervén az országnak szegénységét”, konkrét javaslattal nem tudott előállni a probléma megoldása érdekében.⁴⁰ Bethlen János kancellár egy korábbi, radnóti tanácskozás eredményét tartotta mérvadónak az ügyben, censurájából ugyanakkor kiderül, hogy habár ő maga is számolt a somlyói lázadás lehetőségével, a korábbi példák alapján úgy vélte, hogy nem kell tartaniuk a teljes órség rebelliójától. Annak ellenére ugyanis, hogy valóban a tisztek fizetésének csökkentéséről van szó, a többi katonaelem hűségére nem lesz hatással esetleges mozgolódásuk. Bethlen azonban hangsúlyozta a somlyói órség nélkülözhetetlenségét a váradi törökökkel szembeni védelemben, kijelentve, hogy ezen „*praesidiariusoknak* kedvünk ellen is kell kedveznünk, mivel semmiképpen nem lehetünk szolgálatjuk nélkül”. Ezzel együtt a kancellár a kérdés megoldását Olasz Ferenc hatáskörébe utalta, azzal érvelve, hogy a kapitány a kormányzatnál sokkal jobban tisztában van a somlyói helyzettel, így magára kell vállalnia a tisztek fizetésének csökkentését, s kötelessége is az „ország terhének öregbítése nélkül” a felmerülő nehézségek megoldása.⁴¹

Ugray Gergely *partiumi perceptor* ugyancsak a somlyói órség ellátásának fennakadásairól tett előterjesztést I. Apafi Mihály fejedelemnek. A fentebb említett, 1665. őszi országgyűlésen hozott határozat értelmében ugyanis már időszerű lett volna a somlyói órség kéthavi gabonájának megadása, azonban a terminusig összegyűlt termény még a félhavi mennyiséget sem fedezte. Béldi – a *rajtárok* fizetéscsökkentéséhez hasonlóan – a gabona hiánya miatt is zendüléstől tartott, a fejedelemnek levélben beküldött véleményében azonban nem állt elő megoldással a problémára.⁴² Bethlen János úgy vélte, hogy mivel a gabonát még sem Közép-Szolnok vármegyéből nem szedték be, sem Debrecen városa nem szolgáltatta be a dézsmát, továbbá mivel korábban Ugray azt jelentette, hogy ez idáig szépen gyűlt a gabona, nem tartotta komoly nehézségnek a kérdést.⁴³ Nagyobb gondot jelentett ennél az, hogy a somlyói órség az országgyűlés döntése ellenére vonakodott attól, hogy kéthavi „hópénzét” gabonában vegye át. A kancellár azt a javaslatot tette a fejedelemnek, hogy mivel a *praesidium* mindenekelőtt a kapitánytól függ, Olasz Ferentől is tájékoztatást kell kérni az ügyről. Ha a kapitány szerint is valós a gond, és a pénzbeli zsoldrestancia, valamint a tisztek fizetéscsökkentése miatti elégedetlenséget fokozza, a lázadás elkerülése érdekében mielőbb ki kell adni az eddig összegyűlt hópénzt a katonaságnak, az Ugray Gergely által összegyűjtött gabonával együtt. Bethlen a gabonahátalék mielőbbi beszédését és további megoldásként azt tanácsolta, hogy a fejedelem tiltassa meg a somlyói piacon a magánszemélyek számára a kenyér eladását. Ehelyett fogadjanak fel két sütőt, akik folyamatosan süssék a kenyeret, amelyet aztán a kincstár (*fiscus*) a piacon egyedülként, „monopolizálva” árusítson ki. A kenyeret úgy „árazzák be”,

40 MNL OL P1239 2. d. 1-1666-4.

41 Bethlen János levele I. Apafi Mihály fejedelemnek. Teremi, 1666. augusztus 1. MNL OL X4788 Másolatok gyűjteménye. Kemény Sámuel gyűjtemény. 11697. sz. mikrofilmtekercs. [Számozatlan.]

42 MNL OL P1239 2. d. 1-1666-4.

43 Bethlen János levele I. Apafi Mihály fejedelemnek. Teremi, 1666. augusztus 1. MNL OL X4788 Másolatok gyűjteménye. Kemény Sámuel gyűjtemény. 11697. sz. mikrofilmtekercs. [Számozatlan.]

hogy sokkal többért juthasson hozzá a *praesidium*, mint amennyiért a gabonának köblét nekik akarják beszámolni fizetésükbe. Így a katonaság jobban jár, ha elfogadja a kéthavi búzabeli járandóságot, ahogy Bethlen János fogalmazott: „hasznára, nem kárára leszen az országnak az mostani fortélyoskodás”.⁴⁴

Számos részletről egyelőre hallgatnak a források, azonban a kormányzati egyeztetések kétségkívül eredményre vezettek a somlyói őrség ellátása kapcsán. Egyrészt bizonyos, hogy néhány héten belül Ugray Gergely *perceptor* több száz forintot fizetett ki a *praesidium*-nak, másrészt a hozzá beküldött gabonát is kiadta a somlyói őrség számára,⁴⁵ következésképp a katonaság elfogadta a kéthavi természetbeli juttatást fizetesként. Emellett a fejedelmi kormányzat Cserei Farkas komornik deák⁴⁶ által az „állami költségvetésből” is küldött a somlyói várkatonaság hópénzére, amelyből Olasz Ferenc kapitány mind a magyar, mind a német katonaság elmaradt hópénzét ki tudta fizetni.⁴⁷

A komoly nehézségek miatt felmentésüket kérő somlyói tisztek, így Olasz Ferenc kapitány és Ugray Gergely *perceptor* lemondását az 1666. évi ellátási problémák megoldását követően bizonyosan nem fogadta el az erdélyi kormányzat, való igaz, elsősorban azért, mert nem volt alkalmas jelöltje a számtalan nehézséggel terhelt tisztségek betöltésére.⁴⁸ A következő néhány évben a tisztségviselők és a vár működésében változást csupán Ebeni István kolozsvári főkapitány és Kolozs vármegye főispánjának halála jelentette, s mindkét tisztségbe 1666 októberétől Bánffy Dénes tanácsúr került. A végvidéki főkapitányság élére kerülve Bánffy Dénes a váradi vilájjel szembeni erdélyi védelem katonai vezetője lett, és az ezzel egyidejűleg, valószínűleg a védekezés hatékony irányítása érdekében ráruházott Doboka vármegyei főispáni tisztséggel együtt, alapvetően a térség közigazgatásának irányítójává is vált.⁴⁹ Magánbirtokai is elsősorban ezen a vidéken feküdtek,⁵⁰ így az ország védelme és saját jószágainak megtartása miatt egyaránt érdekelt volt abban, hogy már kinevezését követően a fejedelem elé terjessze meglátásait a végvidék védelméről és a katonaság ellátásáról. Habár I. Apafi Mihály már ekkor számos ponton választ adott Bánffy felvetéseire, a végvidéki ügyek többségének rendezését az országgyűlésig halasztotta és a fejedelmi tanáccsal való tárgyalástól tette függővé.⁵¹

44 Bethlen János levele I. Apafi Mihály fejedelemnek. Teremi, 1666. augusztus 6. MNL OL X4788 Másolatok gyűjteménye. Kemény Sámuel gyűjtemény. 11697. sz. mikrofilmtékercs. [Számozatlan.]

45 ENMLvt az RNLvt KML kezelésben. Uzoni Béldi család levéltára. I. inv. 146. cs. Nr. 56.

46 A komornik deákokra, feladataikra és működésükre lásd Dáné Veronka: A Rákócziak cubiculariusai. In: *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és Magyar Királyságban*. I. Szerk. Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára. Kolozsvár–Bp., 2020. (Erdélyi Tudományos Füzetek 290) 25–39.

47 ENMLvt az RNLvt KML kezelésben. Uzoni Béldi család levéltára. I. inv. 146. cs. Nr. 51., 56. Az is bizonyos, hogy az „állami segítségnek” hála az Ugray Gergely által az őrségnek adott 665 forintot Olasz Ferenc kapitány vissza tudta adni a *perceptor*nak, egyéb és/vagy későbbi gazdálkodás céljából. A *praesidium* számára kifizetett hópénzből a számukra juttatott búza árát is megadatta az őrséggel a *perceptor*nak.

48 MNL OL P659 18. cs. Nr. 658/67–68. Ugray Gergelyről a kormányzat tagjai egyáltalán nem voltak jó véleményűek, például Bethlen János már korábban is a *perceptor* tisztségéből való felmentését javasolta. Lásd erre Bethlen János levele I. Apafi Mihály fejedelemnek. Teremi, 1666. augusztus 6. MNL OL X4788 Másolatok gyűjteménye. Kemény Sámuel gyűjtemény. 11697. sz. mikrofilmtékercs. [Számozatlan.]

49 Szalai: Nagyságotok és kegyelmek lévén az haza oszlopi, 568–570.

50 Bánffy Dénes birtokaira lásd példaként Zsinka Ferenc: *Bánffy Dénes és kora (Életrajzi vázlat)*. Bp., 1914. 54.

51 Lásd erre részletekbe menően Szalai: Nagyságotok és kegyelmek lévén az haza oszlopi, 570–571.

Ennek megfelelően az 1667 januárjában kezdődő marosvásárhelyi országgyűlésre kiküldött meghívóban a tárgyalandó kérdéskörök között a fejedelem hangsúlyozta a végvidéki katonaság „fizetések, tartások és jó karban való állítások” ügyének megvitatását is.⁵² Az országgyűlés számos határozatot hozott a kérdésben, Somlyó tekintetében a tiszteknek felhatalmazást adott a vár erődtítésére. A végvidéki *praesidium* tartására újra kapuszám szerinti adót vetettek ki, ez esetben négy forintot. Előírták a korábban e célból kirótt, hátralékban lévő adók felhajtását is, valamint a *perceptorok* által beszedett jövedelmek Kolozsvárra szállítását, bizonyára azok „újraelosztása” érdekében, valamint a hódoltság korábbi országgyűlési határozatok alapján történő adóztatását is megerősítették.⁵³

Emellett kiemelendő azon cikkely, amely a rendek részéről – vélhetően a zavaros politikai helyzet következtében, de a fejedelemség történetében nem példátlanul – a fejedelmi hatalom részleges korlátozását és a fejedelmi tanács szerepének növelését célozta. A marosvásárhelyi országgyűlés 32. artikulusa alapján ezután az országgyűlések összehívása a fejedelmi tanácsurak „egyenlő tetszésekből” történhetett (volna). A fejedelmi előterjesztések (*propositio*) országgyűlési megvitatására is csupán a 12 fős fejedelmi tanácsbeli tárgyalást követően kerülhetett (volna) sor. A szempontunkból most leginkább lényeges, hogy törvénybe iktatták: országot érintő ügyekben az országgyűlések között a fejedelem csak az egész fejedelmi tanács döntése értelmében határozhat. Ahogyan az artikulusban a rendek leszögezték: „ha oly dolgok occurálnának, kik az egész országot concernálnák, az olyanok is őkegyelmeknek [ti. a fejedelmi tanácsuraknak – Sz. Á.] hírekkel és megegyező akaratjokból legyenek”.⁵⁴ A törvénycikk tehát nyilvánvalóan a gyakorta problémás végvidéki ügyek intézésében is a korábbiaknál nagyobb befolyást szánt a fejedelmi tanácsnak mint testületnek.

A fejedelmi tanács hírével és egyező akaratából?

Már korábban is utaltam arra, hogy az országgyűlési törvények – szintén nem a korszak sajátosságaként – a mindennapokban nem, vagy csak bizonyos mértékben valósultak meg. Ez jól szemléltethető Somlyó végvárának példáján keresztül, mind a várellátás megszervezése, mind a fejedelmi tanács döntéshozatalban való részesedése kapcsán.

Bánffy Dénes kolozsvári főkapitány az országgyűlést követően rövidesen aggodalmának adott hangot a végvidéki ügyek rendezése miatt, mondván, hogy „rendetlenül bomlék el az ország Vásárhelyről”.⁵⁵ Ebből adódóan a sok szempontból éppen Somlyót és katonaságát érintő észrevételeit pontokba szedve terjesztette a fejedelem elé. Bánffy Dénes továbbra is a várkatonaság ellátásának megszervezését látta a legnagyobb kihívásnak. Mindenekelőtt azért, mert annak ellenére, hogy Ugray Gergely partiumi *perceptor* – ko-

52 EOE XIV. 204.

53 Uo. 221., 227., 231–232.

54 Uo. 226–227., 231–233. A fejedelmi tanács hatalmának szabályozására lásd Bíró Vencel: *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése*. Kolozsvár, 1917. 28. [Passim]; Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Bp., 2005. 15–24., 168–170.

55 TML IV. 36.

rábbi szándékát megvalósítva – hivatalosan lemondott tisztségéről a marosvásárhelyi országgyűlésen, a rendek sem marasztalták, de nem neveztek ki senkit a helyére. Mindez óriási gondot jelentett a katonaság zsoldjának beszédésében, hiszen, ahogy Bánffy fogalmazott, a „praesidiumok fizetéseknek nagy részét vetették [ti. a rendek – Sz. Á.] az Partiumra”. Ezért arra kérte a fejedelmet, hogy döntsön a *perceptor* személyéről, s akár megtartja tisztségében Ugrayt, akár mást nevez ki, instrukcióval lássa el a tisztségviselőt.⁵⁶

További kérdést vetett fel a különböző katonaelemek Somlyón történő állomásoztatása. Vélhetően éppen Bánffy Dénes korábbi javaslatát elfogadva hozott ugyanis korábban határozatot a fejedelem és a „tanácsi rend” a somlyói őrség „összetételének” kérdésében: az ellátás könnyebb megszervezése és a gyalogoknak járó kisebb összegű fizetés miatt a lovas katonák számának csökkentéséről és a gyalogság gyarapításáról döntöttek.⁵⁷ Ennek megfelelően a körösbányai német gyalogok⁵⁸ kerültek volna a somlyói lovas német katonák helyére. Bánffy ennek végrehajtásához azonban elengedhetetlennek tartotta, hogy I. Apafi Mihály adjon parancsot a Hunyad és Zaránd vármegyei tiszteknek az előbbiek Somlyóba bocsátásáról. A vár védelmének biztosítása érdekében ugyanis a lovasokat addig nem küldhette a helyükbe, amíg a gyalogok Somlyóra nem érkeztek. A tanácsurak másik javaslata a somlyói gyalogok számának növelésére a korábbiakban az volt, hogy a szomszédos Cseh várában lévő német gyalogság egy részét, szám szerint 22 katonát Somlyóra csoportosítsanak át,⁵⁹ Csehben pedig az ottani birtokosok tartsanak gyalogos katonákat a védelem érdekében. Amíg azonban a fejedelem nem hajtatta végre a birtokosokkal a végzést, Bánffy a csehi őrséget sem rendelhette Somlyóba. Emiatt arra kérte a fejedelmet, hogy hozzon rendelkezést ezen kérdésekben is, hiszen enélkül nem változhat meg a somlyói *praesidium* „összetétele”, ezáltal hópénzüik sem csökkenthető.

Bánffy azt is problémának látta, hogy a somlyói lovasok várból való kivitele esetén Olasz Ferenc kapitány előjárójukként bizonyosan velük együtt akar majd távozni Somlyóról. Felvetette tehát a kérdést, hogy marasztalja-e a kapitányt a korábbi fizetésének megadásával, vagy mást neveznek majd ki a somlyói őrség élére. Utóbbit azonban Bánffy a hatékony védelem megszervezése érdekében nem javasolta.

A gondokat szaporította, hogy újra időszerűvé vált a végvidéki katonaság hópénzének megadása, Bánffy azonban nem tudta kiadatni fizetésüket, mivel, ahogy fogalmazott, „Somlyón egy pénz sincs, mert *perceptor* sem volt eddig, ki szerezzen”.⁶⁰ A problémát

56 ENMLvt az RNLvt KML kezelésében. Kemény József gyűjtemény [Colecția personală Kemény József] Nr. 207/7-8. [Az irat másolatban megtalálható: MNL OL P659 18. cs. Nr. 658/61-62.]

57 TML III. 503. „Ha ő nagysága tartani akarja Somlyót, küldjön gyalogot bele, mert annyi lovas ott nem kell s nem is jó, mert nem győzik szénával, abrakkal, s alkalmasabb is gyalog vár tartani...”

58 A körösbányai német gyalogok korábban a székelyhídi őrség létszámát gyarapították a vár lerombolásáig, számuk ekkor, azaz 1665-ben 40 fő volt. ENMLvt az RNLvt KML kezelésében. Mike Sándor gyűjtemény [Colecția personală Mike Sándor] Nr. 1067.

59 A csehi őrség egy része szintén Székelyhídből került át a várba, 1665-ben 70 fős gyalogságról tudunk. ENMLvt az RNLvt KML kezelésében. Mike Sándor gyűjtemény. Nr. 1067.

60 ENMLvt az RNLvt KML kezelésében. Kemény József gyűjtemény. Nr. 207/7-8. [Az irat másik példányát lásd MNL OL P659 18. cs. Nr. 658./61-62.]

Szalárdi János fizetőmester utódja,⁶¹ a szintén váradi menekült, a Részek korábbi *fiscalis directora*, Virginás István által összegyűjtött adók sem enyhíthették, ugyanis ez alig 1000 forintot tett ki. Kérte tehát a fejedelmet, hogy újra parancsoljon a hátralékok beszedéséről és a katonaság számára kivetett adók mielőbbi felszedetéséről.

A főkapitány a végvidéki katonaság ruházatára szánt posztó megadását is sürgette, mert annak ellenére, hogy a kolozsvári magyar és német gyalogoknak részben ki tudta adni posztóját, jelezte, hogy azt „minden nap sollicitálják a somlyaiak, s egyebűtt valók is”.⁶²

Habár Bánffy Dénes memorandumát a fejedelemhez címezte, leveleiben és sógorán, Teleki Mihályon keresztül egyaránt a fejedelmi tanács döntéshozatalba való bevonását kérte I. Apafi Mihálytól, az említett marosvásárhelyi országgyűlés 32. törvénycikkelyére hivatkozva, tartva a rendek rosszallásától.⁶³ Bánffy arra számított, hogy a fejedelem a tanácsuraktól – a szokásnak megfelelően – levélben kéri majd ki véleményüket a felvetett kérdésekre.⁶⁴

Úgy tűnik, hogy I. Apafi Mihály először kormányzata fő pillérének, Bethlen Jánosnak a javaslatát kérte ki. A kancellár Bánffyhoz hasonlóan felhívta a fejedelem figyelmét a fent idézett országgyűlési határozatra, amely szerint az országot érintő ügyekben dönteni csakis a fejedelmi tanács tagjainak egyetértésével lehet. Bethlen János azonban – Bánffyval ellentétben – úgy értelmezte az artikulust, hogy ez a tanácsurak személyes megjelenését és megbeszélését írja elő. Ezzel nagyon gyakorlatiasan rámutatott arra, hogy a bizonyosan eltérő vélemények levélben való bekérése nem járható út egy kérdéskör gyors megtárgyalására és megoldására.⁶⁵ Összességében azonban mindkét tanácsúr elhibázottnak látta az országgyűlési határozatot. Bethlen János kissé epésen megjegyezte, hogy nem tudja, a törvényt „mi végre és ki íratta, jóakaró uram, maga tudja”.⁶⁶ A tanácsurak közül többen egyetértettek a kancellárral, ugyanis nem látták célravezetőnek „hogy az ország

61 Virginás Istvánt az 1666. szeptemberi országgyűlés nevezte ki Szalárdi János helyére „Kolosvárra fizető mesternek, perceptornak, káptalannak”. EOE XIV. 199.

62 ENMLvt az RNLvt KML kezelésében. Kemény József gyűjtemény. Nr. 207/7. [Az irat másik példányát lásd MNL OL P659 18. cs. nr. 658./61–62.] Bánffy Dénes az egyéb végvárok tekintetében orvoslást kért még az alábbiakra: Náádudvari János szamosújvári kapitány, kolozsvári alkapitány rossz állapota miatt a két tisztség más személlyel való betöltése; Sebesvárba és Kolozsvárba pattantyús küldése; Szamosújvár erődítése és ellátása puskaporral.

63 TML IV. 36. Bánffy Dénes így fogalmazott arról, hogy miért nem akar saját jogköréből adódóan egymaga dönteni a végvidéki problémák kérdésében: „Én pedig bizony azokban magamat nem elegyítem magamtól, mert azon kívül is némely nem barátim eleget mocskolódának az elmúlt gyűlésen, sőt úgy látám, minden autoritást effélékben s ennél kisebb dolgokban is az ország magának kívánná.”

64 TML IV. 40. „Az beadott punctumokat, nem kétlem, urunk communicálja az urakkal s kiki mi választ eszen, kérem, levelét igyekezze kézhez venni és nekem küldeni vagy hozni. Azonban akármi legyen az válasz, de írásban resolváljon ő nagysága cum subscriptione et sigillio.”

65 „... felebb említett articulus szóról szóra így vagyon: azon közben is, ha oly dolgok occurálnának, kik az egész országot concernálnák, az olyanok is az tanácsi rendnek hírekkel és megegyező akaratjokból legyenek – ehhez képest csak levelek által kinek-kinek ő kegyelmek közül Nagyságod opinióját nem veheti, mert egyező akaratból nem mehet végbe a dolog, különbözők lévén az elmék, kétség nélkül különbözők fognak lenni az opiniók is; hanem nagyságodnak convocáltatni kell az tanácsurakat...” EOE XIV. 234–235.

66 Uo. 235. Vö. Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 129. 754. j.

minden autoritást magának” tartson.⁶⁷ Érthető módon, hiszen a gyakorlatban teljesen életszerűtlen lett volna a birtokaikon, a fejedelmi udvartól többnapra járóföldre tartózkodó, egyéb tisztségeket viselő és az azokkal járó kötelességeiket hirtelen hátra hagyó tanácsurak gyors összeülése és a kérdések azonnali megtárgyalása és orvoslása. Így habár Bethlen nem akart vagy nem mert szembemenni az országgyűlési határozattal, mégis arra hivatkozva, hogy „az országnak közönséges veszedelme” áll fenn, nem hárította el a Bánffy által felvetett nehézségekre történő *votum*ának megírását.⁶⁸ Hangsúlyozta ugyanis, hogy a korábbi esetek ismeretében komolyan tartani kell a somlyói *praesidium* lázadásától a zsold elmaradása miatt, ami a vár és ezzel együtt akár a teljes Szilágyság és Érmellék oszmán kézre kerüléséhez is vezethet.⁶⁹

Ugray Gergely *perceptor* kérdésében a kancellár azt javasolta, hogy mivel Bánffy már visszaküldte Somlyóra, a korábbi utasítása szerint tartsák meg tisztségében addig, amíg a fejedelmi tanács összehívása megtörténik, s az ülés eredménye döntse majd el Ugray és a tisztség további sorsát. A somlyói őrség „összetételének” ügyében Bethlen János mindenképpen szorgalmazta a Bánffy általi kérések teljesítését, vagyis, hogy a német lovasok várból való kivonása és helyükbe a gyalogok bevitele érdekében a fejedelem adjon parancsot a hunyadi és zarándi tiszteknek, valamint a csehi birtokosoknak. Hozzáteve, hogy ezt meg is teheti, mivel ezek „felől az nemes ország végzett”. Olasz Ferenc kapitányról Bethlen nagyon jó véleménnyel volt, ahogy fogalmazott, „amikor Franciscót elbocsátjuk, akkor Somlyótól is elbúcsúzhatunk”. Mivel az országgyűlés a fizetésének csökkentéséről és tisztségéből történő felmentéséről sem határozott, Bethlen úgy ítélte meg, hogy a korábbi javadalmának megadásával maradásra kell bírni, addig mindenképpen, amíg a fejedelmi tanácsülés máshogy nem határoz. A hátralékban lévő hópénzzel kapcsolatos felvetésre a kancellár azzal a javaslattal élt, hogy a fejedelem rendelkezzen beszédésük felől, s a fizetőmesterhez befolyt pénzből mindenekelőtt a somlyói őrségnek adják meg hópénzüket, nehogy a *praesidium* fellázadjon, és oszmán kézbe adja a várat. A végvidéki, köztük a somlyói őrség ruházatára szükséges posztó kiküldése ügyében szintén arra kérte I. Apafi Mihályt, hogy mielőbb intézkedjen.

Bethlen János tehát adott a fejedelemnek támpontokat a végvidéki gondok orvoslására, ám Bánffyval együtt elengedhetetlennek tartotta a fejedelmi tanács mielőbbi összehívását. Ennek egyik oka bizonyosan a már említett marosvásárhelyi országgyűlés korlátozó döntésének a betartása volt. A súlyosabb szempont mégis az lehetett, hogy mielőbb találjanak tényleges megoldást a végvidéki katonaság, mindenekelőtt a somlyói *praesidium* és végvár fenntartására.⁷⁰

67 TML IV. 49. Bethlen János levele bizonyosan Béli Pál generális kezén is átment, az ekkoriban még a fejedelmi tanácsban helyet nem kapott, de már ekkor tájt jelentős befolyással bíró Teleki Mihály mellett. Lásd erre ENMLvt az RNLvt KML kezelésében. Uzoni Béli család levéltára. I. inv. 311. cs. Nr. 1–2.

68 EOE XIV. 233.

69 TML IV. 40.

70 EOE XIV. 234.; TML IV. 54.

Jelen tudomásunk szerint azonban a tanácsülésre csak Bethlen János censurájának megírása után egy hónappal, 1667 áprilisának elején került sor.⁷¹ A tanácsurak összehívásának oka ekkor azonban kétségtől nem a felvázolt végvidéki problémák rendezése, hanem a Portára szökött későbbi fejedelemaspiráns, Zólyomi Miklós ügyének megvitatása volt.⁷² Ezzel egyidejűleg, egyértelműen a tanácsülés eredményeként,⁷³ kiküldték az országgyűlési meghívókat; összehívásának indoka elsősorban szintén Zólyomi Miklós „lázadásának” megtárgyalása volt.⁷⁴ Ezzel összefüggésben az adók mihamarabbi adminisztrálásának szükségessége is megfogalmazódott, egészen pontosan azért, hogy a Porta Zólyomival szembeni megnyerése érdekében az éves adót mindenképpen idejében beszolgáltatthassák.⁷⁵

Az országgyűlési határozatok zöme valóban Zólyomi Miklós ügye köré csoportosult, ahogyan a következő hónapok történései is „zavargásához” kapcsolhatók. A törvények közül azonban több is foglalkozott a végvári katonaság Bánffy Dénes által felvetett, és Bethlen János által véleményezett problémáinak megoldásával.

A hódoltsági terménybeli adók kapcsán, amelyek alapvetően a várkatonaság ellátását voltak hivatottak fedezni, gyakorlatilag megerősítették az 1666. évi fogarasi országgyűlés erre vonatkozó törvényeit, azaz: a partiumi, elsősorban az észak-bihari térség dézsma-kötelessége továbbra is fennállt, a korábbi adómentességre vonatkozó privilégiumokat e tekintetben eltörölték.⁷⁶ A termény- és pénzbeli partiumi adók felszedésére pedig bizonyos, hogy Ugray Gergelyt hagyta meg *perceptor*i tisztségben az erdélyi kormányzat, a korábbi instrukcióját érvényben hagyva.⁷⁷

Az adóztatás szabályozása mellett a somlyói őrség „összetételének” megváltoztatására és ezáltal hópénzének csökkentésére nézve is előrelépés történt. A csehi őrség fizetését ugyanis a fizetni nem tudó birtokosok helyett az ország magára vállalta a *praesidium* számára egyébként is felvetett adókból, mivel „nem nevedvén az ország adója vele”.⁷⁸ A továbbra is Olasz Ferenc kapitánysága alatti somlyói katonaság, valamint a csehi őrség ekkorra 1604 forint 60 dénárba rúgó, bizonyára restanciában lévő és aktuális havi hópén-

71 A fejedelmi tanácsülés „jegyzőkönyve”. MNL OL P1239 1-1667-1. Nr. 13. Vö. Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 67.

72 A tanácsülés Zólyomi Miklós „akciója” miatti összehívásáról így tájékoztatta Székely László Teleki Mihályt 1667. április 1-én keltezett levelében: „Az urakat ő nagysága mind ide hívhatja, ugyan kegyelmednek is parancsolja, hogy akkor így legyen.” TML IV. 65. Lásd még erre a teljesség igénye nélkül uo. 56., 63., 66., 68.

73 Itt jegyezzük meg, hogy az említett 1667. január-februári marosvásárhelyi országgyűlés 32. törvénycikke azt is előírta, hogy az országgyűlés összehívása, „annak napja és helye, a Nagyságod bölcs tanácsúr hívének egyező tetszésekből rendeltessék el”. EOE XIV. 226. Azonban az is kétségtelen, hogy az Apafi-korszakban már korábbi években is a fejedelmi tanáccsal egyeztetve hívta össze a fejedelem az országgyűlést. Ahogyan a Rákóczi-korszak országgyűlési meghívóiban is ez olvasható. Lásd ezekre példaként MNL OL X1249. Beszterce város és kerület levéltára. Missiles. Nr. 1661/200., Nr. 1662/38. [468. sz. mikrofilmtekercs]; EOE X. 135. [1638. év.]

74 EOE XIV. 247-248.

75 TML IV. 78. „Amint a marosvásárhelyi gyűlésben az adó felvetetett vala, alig hisszük, hogy kiteljék; azt is computusba vétetjük.”

76 EOE XIV. 258.

77 MNL OL P658 Teleki család marosvásárhelyi levéltára. Új rendezés. 7. cs. Nr. 1783.

78 EOE XIV. 259.

zét kitevő összeget pedig néhány héten belül „állami költségvetésből” ki is fizette a kormányzat.⁷⁹

Emellett az országgyűlés előírta, hogy a katonaság ruházatára járó posztóra a néhai fejedelmi *praefectus*, Udvarhelyi György által beszedett összegeket vegyék számadás alá, s valóban fordítsák a végváriak ruháztatására. A feladatot az országgyűlés Belényesi Ferencre, az új fejedelmi *praefectus*ra bízta.⁸⁰

A Bánffy által megfogalmazott végvidéki gondok többségére tehát próbált megoldást találni I. Apafi Mihály fejedelem, a két országgyűlés között nyilvánvalóan épített Bethlen János censurájára, majd az országgyűlésen jelen lévő többi tanácsúr véleményére,⁸¹ amelyek aztán országgyűlési határozatok formájában fogalmazódtak meg. Az erdélyi kormányzat azonban már ekkoriban felismerte, hogy a végvárak fenntartásának és ezzel együtt természetesen a hódoltsági peremvidéken az erdélyi jogfolytonosság megőrzésének a záloga az, ha érdekeltté teszik a katonaságot a partiumi adók beszédésében és a térség ellenőrzésében. Ennek értelmében Somlyó végvárának és katonaságának feladatává tették Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék oszmánok által hódoltatott területének a felügyeletét és az említett térségben az erdélyi adók felszedésében a gazdasági tisztségviselők segítségét. Az így megszerzett bevételek – ha nehézkesen is, de – kétségtávolúan biztosították a somlyói *praesidium* és vár működését az Apafi-korszak egészében.⁸²

Következtetések

Az Erdélyi Fejedelemség I. Apafi Mihály nevével fémjelzett időszakát a történeti és szakirodalom, valamint a „köztudat” is alapvetően az állam letűnő korszakaként értékeli, amikor a gyengekező fejedelem helyett a felesége, Bornemissza Anna fejedelemasszony, valamint rokona, Teleki Mihály és a rendek irányították az országot.⁸³ A múlt század alapkutatásokat is folytató történészei közül azonban már többen megkezdtek ennek a képnek

79 MNL OL P1239 3. d. 1–1667–1. Apafi Mihály vegyes iratai. Nr. 18–19. A csonka iratból sajnos nem következtethetünk sem a somlyói, sem a csehi *praesidium* pontos létszámára. A különböző, 4, 5, 6 forintnyi fejenként járó hópénzből csupán annyit állapíthatunk meg, hogy bizonyára eltérő hadrendű katonaság állomásozott az őrségekben, többségében 4 forintért szolgáló, vélhetően gyalogos katonák. Ugyanakkor úgy véljük, hogy a különböző hópénzösszegek fényt vetnek a rajtár-dragonos fizetés miatt kialakult korábbi ellentétre is: valószínűleg a dragonosok megőrizték a fent említett, Barcsay Ákostól kapott 6 forintos fizetést, a rajtárok vélhetően ezt törekvésük ellenére sem érték el, de az 5 forintos hópénzösszeget ezen forrás alapján megkapták.

80 EOE XIV. 259.

81 Az országgyűlésről Köprüli Ahmed nagyvezírhez Zólyomi Miklós „lázasásával” kapcsolatban intézett levél alapján az országgyűlésen a következő tanácsurak vettek részt: Haller János, Andreas Fleischer, Bethlen Farkas, Bánffy Dénes, Haller Pál, Béldi Pál, Basa Tamás, Kapi György, Keresztesi Ferenc, Bánffy Zsigmond, Bethlen János. EOE XIV. 262–263.

82 Lásd erre részletetbe menően Szalai Ágnes: Somlyó végvára és az északnyugat-erdélyi kondomínium az Apafi-korszakban. *Korall* (2024) 2. sz. 51–76.

83 Cserei Mihály: *Erdély története (1661–1711)*. Bp., 1983.; Herner János: *Bornemissza Anna megbűvöltetése. Boszorkányok Erdély politikai küzdelmeiben, 1678–1688*. Bp.–Szeged, 1988. (Adattár a XVI–XVII. Századi Szellemi Művelődés Történetéhez 21) 6–7.

az árnyalását,⁸⁴ megkérdőjelezve azt a tételt, hogy „az Apafi-kor az egyértelmű hanyatlás kora, gyenge uralkodóval, pártok kiismerhetetlen kavargásával”.⁸⁵

Vitathatatlan, hogy az oszmánok által hatalomra emelt I. Apafi Mihály az ország kiszolgáltatottá válása miatt a korábbi fejedelmekhez képest a Portához szorosabb függésben és ezáltal szűkebb keretek között volt kénytelen uralkodni. Emellett az ország rendjei, nem erdélyi sajátosságként, hanem a korabeli gyakorlatnak megfelelően,⁸⁶ a fejedelmi hatalom korlátozására törekedtek: már I. Apafi Mihály választási feltételei (*conditio*) is igyekeztek bővíteni a rendek hatalomból ténylegesen részesülő szűkebb körének, vagyis a fejedelmi tanácsnak a hatáskörét a fejedelmi hatalom rovására.⁸⁷ Az uralmi válság háborúi az ország „elitje” körében komoly veszteséget hoztak, amely ugyancsak megnehezítette a kormányzat hatékony működését, ezzel egyidejűleg azonban az Erdély szomszédságában megerősödő oszmán befolyás, a változó európai politika éppen a minél gyorsabb döntéshozatalt követelte (volna) meg.

A felvázolt körülmények között a fejedelmi trónra soha nem készülő,⁸⁸ tagadhatatlanul nem erős személyiségű Apafi nagyban támaszkodott az általa kinevezett személyekből álló,⁸⁹ 12 fős fejedelmi tanácsra és hangsúlyosan egyes tagjaira. A korábbi szokásnak megfelelően vagy levélben kérte ki tanácsurainak véleményét, vagy összehívta őket tárgyalásra,⁹⁰ de gyakran az éppen valamilyen egyéb okból – például lakodalmon – együtt tartózkodó tanácsurakat kérdezte meg véleményükről.⁹¹

Mindezek Somlyó végvárra szervezésének szinte első lépésében tetten érhetők, nevezetesen akkor, amikor az 1665. évi gyulafehérvári országgyűlés az erdélyi végvárak felmérésének körülményeiről szóló döntéshozatalt átruházta a fejedelemre és tanácsára.

84 Várkonyi Ágnes: *Erdélyi változások. Az Erdélyi Fejedelemség a török kiűzésének korában. 1661–1711.* Bp., 1984.; Tavaszy Sándor: *A két Apafi fejedelemsége.* Kolozsvár, 1943. (Erdélyi Tudományos Füzetek 148.)

85 Trócsányi: *Erdély központi kormánya*, 66.

86 Lásd erre példaként Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig.* Bp., 1946. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet 1) 439.; Trócsányi: *Törvényalkotás*, 15–24.

87 EOE XIII. 79–84.

88 Herner: *Bornemissza Anna*, 6.

89 I. Apafi Mihály választási feltételeinek 15. pontja így fogalmaz a tanácsurak kinevezésével kapcsolatban: „... tanácsokat, tizenkét számúakat mindenik natióból az ország választván ő nagyságával együtt, ő nagysága confirmálja...” EOE XIII. 82. Érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy az uralmi válság idején hatalomra került Rhédey Ferenc conditiójához képest ez a mozzanat visszalépés a rendek szemszögéből, mert esetében az ország választását írták elő, a fejedelem pedig csak megerősíthette a döntést. Lásd erre EOE XI. 323.

90 A fejedelmi tanács működésére összefoglalóan lásd Horn Ildikó: *Az erdélyi fejedelmi tanács 1648–1657.* In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára.* Szerk. uő. Bp., 1993. 242.

91 Erre kiváló példa Kovásznai Péter Vingárdon tartott lakodalma, amikor az ott egyébként is jelen lévő fejedelem és kilenc tanácsúr ült össze tárgyalni a Portára küldött követ utasításának megtárgyalása érdekében. Lásd erre részletesen Szalai Ágnes: „Az körösi faluk felől igen gyenge reménységünk lehet...” I. Apafi Mihály és kormányzatának küzdelme Halmágy-vidék megtartásáért. *Korunk* 4 (2022) 8. sz. 107. Lásd még „... érkező az azért az kegyelmek levele hozzánk, midőn ide Vingátra az mostani itt való lakodalomnak alkalmatosságára hármán kívül az egész ország tanácsi rend conflualt ide, nem tartván bátorságosnak az egész országnak convocálására halasztani választételünket [...] consultálcodván ő kegyelmekkel, nekünk így tetszik...” Szilágyi Sándor: *Vértanuk a magyar történetből: történeti tanulmányok.* Pest, 1867. 468–469. A vingárdi, mint a fejedelem által összehívott tanácskozást említi Oborni Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században.* Bp., 2018. 206.

I. Apafi Mihály a testülettel folytatott tárgyalása alapján határozott Béli Pál és Ebeni István várbejárásra való kiküldésről. Hangsúlyozzuk, hogy a két tanácsúr kiválasztását sem tekinthetjük véletlenszerűnek, hiszen Béli országos generálisként a fejedelemség katonai vezetője,⁹² míg Ebeni kolozsvári főkapitányként a végvidéki problémák legjobb ismerője volt.⁹³ Következésképpen a szűkebb Apafi-kormányzat a kérdéskörre a legnagyobb rálátással rendelkező tanácsurakat bízta meg a feladattal. Béli és Ebeni közvetlenül a fejedelemnek és a tanácsuraknak tett jelentést a végvárak állapotáról, a tanácsurak bizonyosan véleményezték is azt, s az ütőképes végvárrendszer kiépítése érdekében mások mellett Somlyó erősítését is támogatták. Kiemelendő továbbá a fejedelmi tanácsurak szerepe az oszmán támadások kivédése érdekében a végvidéki hadak átcsoportosításának megszervezésében is.

Somlyó végvárrá alakítását követően a vár működtetése és fenntartása ugyanakkor folyamatos kihívást jelentett a fejedelmi kormányzat számára. A várral és a katonasággal kapcsolatos nehézségek már 1666 folyamán előkerültek, s jelen tudomásunk szerint a fejedelem a tanács egyes tagjainak, így Bethlen János kancellárnak és Béli Pál országos generálisnak a véleményére alapozva igyekezett orvosolni a problémákat.

Néhány hónappal később a tulajdonképpen erdélyi végvidéki főkapitánynak tekinthető Bánffy Dénes tárta a fejedelem elé a gondokat, amelyek megoldása azonban az 1667. évi marosvásárhelyi diéta 32. cikkulusa miatt kezdetben váratott magára. A tanácsúr memorandumja előtt néhány héttel elfogadott országgyűlési határozat, mely szerint I. Apafi Mihály az országgyűlések között a fejedelmi tanács „egyező akaratából” hozhat döntést, korlátozta (volna) a fejedelmi döntéshozatalt. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az cikkulus a problémák gyors orvoslását is hátráltatta volna, amit a fejedelmi tanács tagjai, mindenekelőtt a kérdéskörre legnagyobb rálátással rendelkező Bánffy Dénes és a kormányzat alapembere, Bethlen János kancellár nagyon hamar felismert. Somlyó példáján keresztül láthatjuk, hogy a rendek vagy a „közösség” egyes tagjainak a fejedelmi hatalom korlátozására irányuló próbálkozása, azaz az, hogy a közülük kikerülő tanácsurak révén az országgyűlések között is „hozzászólhassanak” egy-egy kérdéshez,⁹⁴ alapvetően megghiúsult. I. Apafi Mihály ugyanis a Bánffy által felvetett nehézségekre eddigi ismereteink alapján csupán maga Bánffy Dénes és Bethlen János véleményére alapozva igyekezett megoldást találni. Való igaz, a legközelebbi országgyűlésen, nyilvánvalóan az ott jelen lévő tanácsurak, de biztosan nem a teljes 12 tagú tanács véleménye alapján, tovább pontosították a Somlyó ellátásával és védelmével kapcsolatos problémákra adandó válaszokat. A tárgyalások eredményeként az is bizonyos, hogy Somlyó végvára a nehéz körülmények ellenére a teljes korszakban az erdélyi végvidéki védelem egyik fő oszlopa tudott maradni.

92 Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 337–338.

93 Flóra Ágnes: A megnesemesített város. Kolozsvár átalakulása a 17. század utolsó évtizedében. In: *Közösségben közösségért. Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára*. Szerk. Flóra Ágnes – Pakó László. Kolozsvár, 2023. 92–94.; Szalai: Nagyságotok és kegyelmetek lévén az haza oszlopi, 548–550., 559–560.

94 Vö. Ember: *Az újkori magyar közigazgatás története*, 434.

Összességében tehát – csupán Somlyó végvárra szervezésének és működtetésének esetét elemezve – tovább árnyalhatók a fejedelmi hatalom mibenlétéről és a fejedelmi tanácsról való Apafi-kori ismereteink. Kijelenthető, hogy az Apafi-korszakban sem alakult ki egy újkori értelemben vett, rendszeresen összeülő, testületként döntést hozó kormányhatóság.⁹⁵ Hozzá kell tennünk azt is, hogy mindez az Apafi-korszakban is – ahogy a korábbi fejedelmek idején is – teljesen irreális elképzelés volt az akkori körülmények, leginkább a Köprülü-restaurációnak köszönhetően újra „magára talált” Oszmán Birodalom által teremtett állandó hatalmi nyomás és kihívások közepette, amelyek a lehető leggyorsabb „válaszreakciót” követelték az erdélyi kormányzattól. Azonban éppen ez a zavaros helyzet és vitathatatlanul I. Apafi Mihály személyisége, hatalomra kerülésének körülményei eredményezték azt, hogy a fejedelem nagymértékben támaszkodott egy-egy tanácsúr, esetenként a teljes fejedelmi tanács véleményére, egyben a felelősséget is megosztva.⁹⁶ Mindezek alapján azonban nem beszélhetünk sem a tágabb értelemben vett rendek, sem a fejedelmi tanács túlhatalmáról, inkább egy „közös kormányzatról”, amelyben a fejedelem továbbra is saját belátása szerint kérdezte meg tanácsurait, esetenként más jól tájékozott és az ügghöz értő „politikus”⁹⁷ véleményét, a megtárgyalt kérdésekben a döntő szava pedig értelemszerűen ebben az időszakban is a fejedelemnek volt. Azaz Somlyó végvárra alakítását és működtetését vizsgálva mindenképpen egyet kell értenünk a korszak monográfiájával, Trócsányi Zsolttal abban, hogy a fejedelmi tanács(urak) döntéshozatalban való nagy fokú részesedése ellenére az Apafi-korszak „nem [...] valamilyen főrendi-tanácsi” uralom időszaka volt.⁹⁸

95 Ember: *Az újkori magyar közigazgatás története*, 434.

96 Lásd erre példaként Szalai Ágnes: Erdély és a váradi vilajet határkonfliktusa 1671–1672-ben. *Történelmi Szemle* (2023) 244–247.; Uő: „Az váradiak Sebesvár ellen csikorgotják fogokat”. Sebesvár végvára az Apafi-korszak első évtizedében. *Erdélyi Múzeum* 85 (2023) 1. sz. 123–128.

97 Erre korábbi példa, külpolitikai kérdésekre vonatkoztatva: Horn: *A fejedelmi tanács*, 244. Az Apafi-korszakban mindenekelőtt Teleki Mihályt kell megemlítenünk e tekintetben. Szalai Ágnes: Teleki Mihály, „minden későbbi széki Teleki ősatyja”. *Korunk* 3 (2021) 8. sz. 15–16. A főudvarmester Naláczi István is nagyon gyakran megnyilvánult egy-egy kormányzati kérdésben már tanácsuraságát megelőzően is. Lásd erre példaként Szalai: Erdély és a váradi vilajet, 245. 36. j.

98 Trócsányi: *Erdély központi kormányzata*, 66.

CONTENTS

STUDIES

Gábor Barabás From Friend to Foe. Duke Władysław of Opole and the Přemysl–Árpád Conflict in the Second Half of the 13 th Century	1
Ágnes Szalai The Organisation of Somlyó into a Fortress and the Central Government of the First Years of the Apafi Period	31
Kornél Nagy “Omnes Viae Varsaviam ducunt”/“All Roads Lead to Warsaw”. The Case of the Armenian Missions in Moldavia and Transylvania in the Last Third of the 17 th Century (1668–1691)	51
János Szulovszky Was the Coffee–House an Urban Phenomenon in Hungary at the End of the 19 th Century?	81
Róbert Balogh – Péter Homor Nation–Building Foresters. Nationalism in Hungarian Forestry, 1862–1913	105
Béni L. Balogh “You will be the Second Lenin”. Petru Groza’s Ideological Turn in the Late 1920s and the First Half of the 1930s	127
Márta Hantos–Varga The St. Stephen Theory of Statehood as “Christianity Applied to Politics”. Reform Catholic Reflections on the Political Community and the Nation in the 1930s and 1940s	147
DEBATE	
Károly Perényi Small Hungarian Celtology. Misunderstood sources from the Uighurs to Ulászló	175

E számunk szerzői

L. Balogh Béni, tudományos munkatárs, HUN–REN Társadalomtudományi Kutató–központ, Kisebbségkutató Intézet, Kisebbségtörténeti és Etnopolitikai Osztály • Balogh Róbert, posztdoktori kutató, Ostravai Egyetem [Csehország] • Barabás Gábor, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsész– és Társadalomtudományi Kar, Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék • Hantos–Varga Márta, történész • Homor Péter, levéltárvezető, Széchenyi István Egyetem, Egyetemi Könyvtár és Levéltár • Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Kora újkori osztály • Perényi Károly, történész • Szalai Ágnes, tudományos segédmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Kora újkori osztály • Szulovszky János, tudományos főmunkatárs, HUN–REN BTK TTI, Újkori osztály

(HUN–REN BTK TTI = HUN–REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutató–központ Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1800 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

